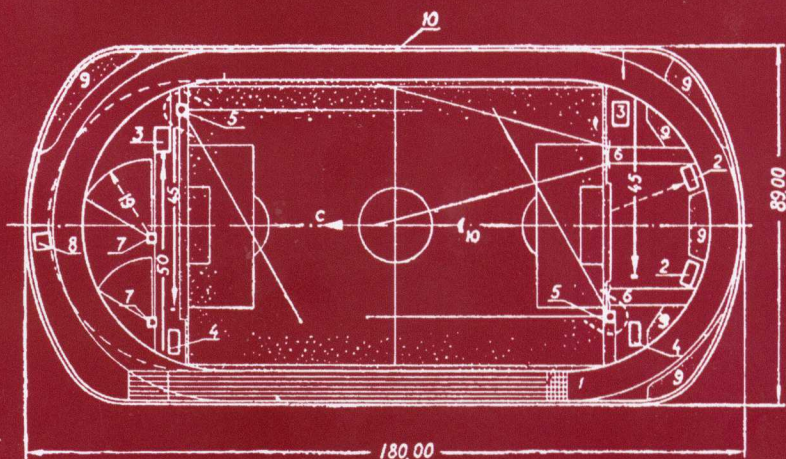

Aarand Roos

AREENILT

ARHIIVI

Eesti Spordimuuseumi
ja
Eesti Spordiajaloo Seltsi

TOIMETISED

10

Tartu 2013

Aarand Roos

**AREENILT
ARHIIVI**

Sisukord

Eessõna	7
Kalevipoeg, spordimees	13
Venemaa eestlaste sport	49
Jooksu-Jüriga ookeanist ookeanini	123
Jalgrataste salapärane surm	139
Teiseks koduks võrkpalliplats	159
Olümpia-pääsmeks Eesti pass	175

Väljarändajad-uusasunikud

Kõigepealt kiire pilguheit Eesti kogukonna tekkimisele Venemaal, tsitaadiga Eesti Nõukogude Entsüklopeediast (ENE) köide 5, 1973, lk. 442: “1802 rajati Rõškovos esimene eesti asundus. Hulgaliselt tekkis eesti asundusi Venemaal seoses ümberasumisliikumisega 1850. a-te lõpust I maailmasõjani. Esimeste siirdlaste laine peamised sihtkohad olid Kesk-Volgamaa ja Krimm. Suuremate eesti asundustena rajati Samara kub-s Lifljandka 1858, Tšesnokovka 1860, Lohuküla 1864, Baltika 1877 ja Goretskaja 1880, Krimmis Beregovoje e. Samruk 1861, Tšurtši 1863 ja Tarhan 1879. 1860. a-te algul algas hulgaline ümberasumine Peterburi kub-u, I maailmasõjani asus sinna u. 37% kõigist eesti siirdlastest. Eesti asundusi tekkis ka Pihkva kub-s, üksikuid Novgorodi, Simbirski (Smorodino 1872) ja Stavropoli kub-s (Allmäe 1869, Esto-Haginskoje 1877) ning Kubanimaal (Livonia 1870). 1880. a-il siirduti ka Taga-Kaukaasiasse (seal rajati 1882 Estonia, 1884 Linda ja 1886 Novo-Estonia as.) ning Tveri, Mogiljovi ja Ufaa kub-u, hiljem ka Jaroslavli, Vjatka jt. kub-esse. Siberis tekkis vabatahtlike eesti siirdlaste asundusi alates Lääne-Siberi rdt. valmimisest 1896, saajandi vahetusel rajati eesti asundusi ka Ussuurimaale ja Vladivostoki lähedale. Ümberasumisliikumine hoogustus 1907.–10. a. poliit. reaktsiooni ajal, siis

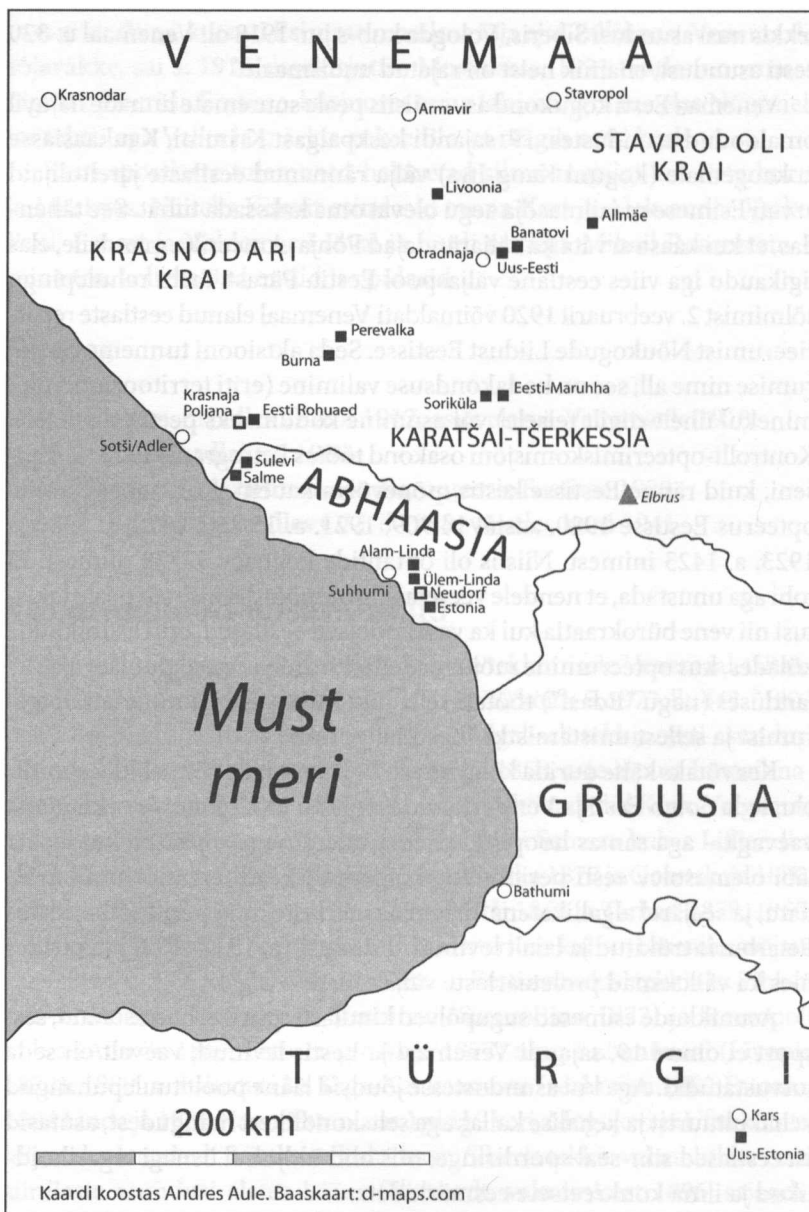
tekkis uusi asundusi Siberis, Vologda kub-s jm. 1918 oli Venemaal u. 320 eesti asundust, enamik neist oli rajatud uudismaale.”

Venemaa Eesti kogukond asus niisiis peale suuremate linnade hajuvil omaloodud asundustes. 19. sajandi keskpaigast Krimmi, Kaukaasiasse ja kaugemale (koguni Kaug-Itta) välja rännanud eestlaste järeltulijaid arvati Esimese maailmasõja aegu olevat oma kakssada tuhat. See tähendas, et kui kaasa arvata ka väljarändajad Põhja-Ameerika mandrile, elas ligikaudu iga viies eestlane väljaspool Eestit. Pärast Tartu rahulepingu sõlmimist 2. veebruaril 1920 võimaldati Venemaal elanud eestlaste repatrieerumist Nõukogude Liidust Eestisse. Seda aktsiooni tunneme opteerumise nime all; see on kodakondsuse valimine (eriti territooriumi üleminekul ühelt riigilt teisele) või asumine kodumaaks peetavale maale. Kontrolli-opteerimiskomisjoni osakond töötas Petrogradis 1922. a. sügiseni, kuid ränne Eestisse kestis mõnevõrra kauem. Kokkuleppe alusel opteerus Eestisse 1920. aastal 14 909, 1921. a. 15 866, 1922. a. 5380 ja 1923. a. 1423 inimest. Niisiis oli optantide koguarv 37578 inimest. Ei tohi aga unustada, et nendele veeretasiid kojupöördumise tee peale takistusi nii vene bürokraatia kui ka vasakpoolsed eestlased, eriti asunikude külades, kus opteerumine mõjus aadrilaskmisena. Vasakpoolses ajakirjanduses (nagu “Edasi”) töötati selle liikumise vastu ja nimetati opteerumist ja sellest unistamistki “Eesti haiguseks”.

Kes võtaks kätte uurida kõigi nende kogukondade võimalikku spordielu, teda ootab Eesti ja Vene arhiivides tohutu töö. Mõnevõrra kergema vaevaga – aga samas hoopis kesisema tulemusega – pääseb kui lapata läbi olemasolev eesti perioodika, kõigepealt Eesti territooriumil avaldatu, ja seejärel algallikatena Venemaa eestlaste oma perioodika, alates Peterburis trükitud ja laialt levinud “Edasiga” (a. 1917–1937) ja otsides üles ka väiksemad proletaarlaste väljaanded.

Asunikude esimesed sugupõlved kindlasti sporti ei harrastanud, sest sport ei olnud 19. sajandi Venemaal ja Eestis levinud, vaevalt oli seda tutvustatudki. Aga kui asundustesse jõudsid lääne poolt tuulepuhangud kehakultuurist ja kehalise kallakuga seltskondlikest mängudest, asutasid ka eestlased siin-seal spordiringe, mis olid üldjuhul üsnagi tagasihoidlikud ja ilma konkreetsete eesmärkideta.

Kõige vanem viide, millele olen sattunud asunduste spordielu teemal, pärineb ometi nii ammu ajast kui 1870, mil toimusid vürst Vjazemski

mõisas Samaaras “ka laste võidujooksud ja muud võistlused. Vürstilt olid auhinnad. Ühe neist, taskunoa, võitis Mari vend”. Hiljem elas seesama Mari Tubi (Kurkus) 1877.a. asutatud Eesti-Haginski külas Stavropoli kubermangus. (Evald Ström ja Aino-Monika Jõesaar, Eesti-Haginsk, lk. 12.)

Spordiga on mitmeti seotud 1884. a. asutatud Salme küla. Sinna asus 1909. a. elama raskejõustiklane Juhan Vakermann. Riias oli ta asutanud spordiseltsi “Aberg”, ja nüüd hakkas ta Kaukaasia eestlaste hulgas samuti raskejõustikku organiseerima. Tema algatusel asutati siin juba samal aastal klubi, mille nimeks pandi “Jõukarastuse Selts “Aberg””. G. Kristjanson kirjutab (lk. 179): “Seltsis oldi algul hädas tõstevahendite muretsemisega, sest kusagilt ei saanud neid osta. Isegi Venemaa suurtes linnades ei olnud müügil spordiinventari. Oma jõu ja nõuga tuli sellest hädast üle saada. Ei aidanud muu, kui puuriti kividele augud sisse ja asetati raudkang vahele. Niiviisi saadi mitmesuguse raskusega tõstevahendeid ja harjutati üsnagi edukalt.”

Kümme aastat hiljem, 1919. a. suve lõpul, kirjutas Aberg ise Salme külas elunevale Vakermannile mureliku kirja tüüfuse möllamisest Kaukaasias: “Oleme Lurichiga hädaohus ja võime ka haigusest tabatud saada. Kuidas on elu Salme külas?” Õnnetuseks viibis Vakermann sel ajal Suhhumis ega saanud kirja kohe kätte. Kui ta mõne nädala pärast Salme külla naasis ja Lurichile ning Abergile kutse sinna tulla saatis, olid mehed juba edasi liikunud. (Kristjanson lk. 125). Nii ei saanud Salme külast meie vägilaste päästjat.

Kaukaasia eesti külad olid kaua eestlaste keskusteks, mis tõmbasid ligi reisimehi, kirjanikke-kunstnikke (Wilde, Tammsaare) ning muid vabamaid inimesi. Nii arvas Georg Kristjanson (lk. 165), et hästi peaksid tolle aja Kaukaasia eestlased mäletama meest nimega Jüri Kanep. Tema oli nimelt Lurichi esimeseks eeskujuks ja tõstesporti vastu huvi äratajaks. Oma viimastel eluaastatel esines ta seal sagedasti. Paar aastat pärast Lurichi ja Abergi surma Armaviris leidis oma otsa sealsamas ka Kanep. Nimelt oli ta ühel esinemisel sooritanud üht oma kuulsat jõunumbrit: tema rinnale asetatud paksudest laudadest sõitis üle traktor. Kord libises aga traktor laudadelt ja vajus Kanepi paljale rinnale ning muljus sisse rinnakorvi, kusjuures Kanep suri vigastustesse 1924.

Eestlaste hiilgava sporditegevuse lämmatas ühest küljest riikide vaenu-tegevus ja teisest küljest poliitiliste ideoloogiate kokkupõrked: Esimene

maailmasõda, veebruarirevolutsioon, oktoobrirevolutsioon ja Eesti Vabadussõda. Eesti valgete ja punaste vahel pidi Venemaa pinnal ja kauges Siberiski aastakümneid kestma kommunistide rüüstamised ja röövimised. Mis ime siis, et spordi üllad ja sõprust rõhutavad ideed mattusid möödanikku.

Vasakpoolsel ajalehel "Edasi" aastakäike (1917–1937) lapates leiab näiteid sportimise populariseerimisest Peterburist kaugemale Vene sise- maale, Kaukaasiasse ja Uuralite taha. Mõistagi, oli vastav areng kuskilt kõrgemalt poolt suunatud. Nõukogude Venemaal (1922. aastast Nõuk. Liidus) tegutses eestlaste jaoks keskorganisatsioon lohiseva nimega "Rahvahariduse Komissariaadi Rahvusvähemuste Nõukogu Eesti Keskbüroo". Sellele näis alluvat asunduste klubitegevust kureeriv Keskkubi, mille juhatus asus Peterburis. Eesti asundustes hakati 1920. aastate algul enam-vähem käsukorras moodustama punanurki ja poliitklubide huviringe, mis korraldasid kontsert-miitinguid, kus kohalikud, aga ka naaberküladest kutsutud esinejad pakkusid näitemängu, ilulugemist ja muusikapalasi, ja õhtu naelaks tantsu. Samaaegselt hurjutas "Edasi" ja tema kirjasaatjad üle laia Venemaa väsimatult asunduste rahvast kolme "pahe" pärast: samagonni keetmise, eesti pappide jutluste ning laialt levinud harimatuse eest. Õppeaastal 1926/1927 töötas Nõuk. Liidus 180 eesti kooli, peamiselt algkoolid. Nii leidis eesti kool enam kui pooltes asundustes, sagedasti ka raamatukogu või vähemalt lugemisnurk, kuid tihti peale need kiratsesid külarahva huvipuudusel. 1930. aastail töötas Nõuk. Liidus 66 eesti külanõukogu, kus asjaajamine toimus eesti keeles; osaliselt kasutati eesti keelt veel 24 külanõukogus.

"Edasi" veergudel ja muudes trükistes on varasematest aastatest leidnud nimetamist järgmiste asunduste spordiseltsid ja -ringid:

Salmes (Kaukaasias) asutas Juhan Vakermann 1909. a. "Jõukarastuse Seltsi Aberg". Algul oldi hädas tõstevahenditega, neid tuli endal sepi- seda. Oktoobrirevolutsiooni 10-a. juubeliks korraldati "wõistlused märgilaskmises, wõiduajamises ja wõidujooksmisel" 1927.

Tikopesa spordiselts 1920, korraldas jaaniõhtu võimlejate etteastega.

Sulevis (Kaukaasias) spordiring 1923.

Ülem-Lindas (Abhaasias) spordigrupp 1923. Võisteldi naaberküladega jalgpallis ja kergejõustikus juba 1925–1926.

- Eesti-Haginskis** spordiring asutatud enne 1924. 1930 toimus võidujamine hobustega ja võidujooks. 1935 muretseti 130 jalgratast. Oma jalgpallistaadion.
- Uus-Estonias** (24 versta Suhhumist Abhaasias) naisspordiring 16 osavõtjaga ja sl. Kriisa juhtimisel 1924. Regulaarsed jalgpallimatšid naaberkülade Vladimirovka ja Drandiga 1920. aastate keskpaigast. 1930. aastatel tutvuti võrkpalli ja malemänguga.
- Kontši-Savva as.** (Krimmis) spordiring, millest kõik noored osa võtsid 1925.
- Pustoši as.** 1925, 30 seltsimeest kirjjas.
- Jamburi** poliitklubi spordiring.
- Saaritsa as.** (Oudova kr., Leningradi kub.) spordiring 10 noorega, juhendajaks sm. Lukk, 1925.
- Estonias** (Suhhumi kreisis) peeti naaberküladega matše jalgpallis 1925 ja kergejõustikus 1926.
- Alam-Lindas** (Kaukaasias) 1925.a. asutatud võimlemisringi tegevus laiendati järgmisel aastal kergejõustiku ja jalgpalliga.
- Allmäel** (Kaukaasias) spordiring ja samas vallas ka Petrowski asulas 1926.
- Simiititsa** (Kingissepa kr.) jalgpallikomando 1926. "2.–6. sept. 1937 peeti Leningradi "Dünamo" sprdiplatsil teist Leningradi oblasti jalgpallimängijate võistlust, kust võttis osa ka Volossovo raiooni, Simiititsa k-n. "Uus Tee" kolhoosi jalgpallimängijate meeskond, kes mängus oblastis teisele kohale tuli." "Edasi" 18.09.1937.
- Leeljno/Ljoolino** (Kingissepa kr.?) jalgpallikomando võitis Simiititsat 1926.
- Masnikowo as.** (Luuga kr., Leningradi kub.) naiste spordiring hulga noorte osavõtul 1927, valmistati baskettpalli (korvpalli) plats, turnimise postid ja kiik seati üles 1929.
- Kikeerino** (Troitski kr.) korraldas 1927 rahvapeo mh. kergejõustikuvõistlustega, lehekuulutuses "jooksmised, hüpped, kuul, ketas, oda ja köie wedamine maa linna komandode wahel."
- Lärski** (Nowgorodi kub-s Malaja-Wischeri kr.) mh. "jahimeeste võistlus püssilaskmises" 1927.
- Punase Struugi as.** (Luuga ringk.) 1928, spordiring ja jalgpallikomando, kus noorkommunistid eesotsas.
- Eesti Rohuaed** (Kaukaasia) spordiring 1929. "Edasi" 26.06.1936.a. numbris kirjutas kirjasaatja Ed. Torm selle kohta järgmist: "Üheks paremaks

spordiringiks Adleri rajoonis (Aasovi-Mustamere piirkond) on Eesti Rohuaia mittetäieliku keskkooli spordiring. Siin on kaks voroschilovlikku täpsuslaskjat – Valter Türkel ja Nikolai Grigorjev. Õpilane Voldeemar Gummel hüppab kõrgust 1,4 meetrit ja pikkust – 5,5 meetrit. 7 õpilast andsid BGTO normid ära ja omandasid märgid, nendest 5 õpilast teiseastme piirides. 2 õpilast andsid GTO normid ära. Tihti esineb spordiring kolhoosi pidudel.”

Ega need spordiringid lausa “iseenesest” ei tekkinud – siin oli mängus kommunistlike võimude käsi. Kui sporditegevus ei tahtnud küllalt kiiresti jalgu alla võtta, avaldati ajakirjanduses resoluutseid üleskutseid, nagu “Edasis” 13.07.1926: “Poliithariduse peavalitsus ja kehakultuuri peanõukogu saatsid kõigile ringkondade, oblastite ja kubermangu poliithariduse osakondadele ja kehakultuuri nõukogudele ringkirja, milles tähendatakse, et kehakultuuri võrku tuleb maal kõigekülgselt laiendada. Poliithariduse alamad organisatsioonid peavad laialdase kihutustöö nõukogude kehakultuuri ideede ja viiside selgitamise mõttes talurahwa hulgas läbi viima. Selle töö juure peab Ü.L.K.R.Ü, ametiühisusi, walla täidesaatwaid komiteesid ja talurahwa wastastiku abiandmise komiteesid kui ka küla algaktiivi tõmbama. Lugemistubade juure tuleb asutada kehakultuuri ringid. Kõiki lugemistubasid ja ringisid tuleb kehakultuuri kohta käiwa kirjandusega warustada. Küla poliithariduse tegelaste ja täiskaswanud talupoegade kõigi kursuste programmidesse peavad tingimata ka harjutustunnid kehakultuuri alal liidetama.”

Propagandat tehti ka pehmemalt, nagu mõne tuntud tegelase eeskujuga, näiteks Leniniga jutukeses “Lenin ja kehakultuur”, “Edasi” 25.06.1926. Sport kui nooruse sümboleid võib küll olla ilus ja üllas, kuid sellelgi leidub vastutõtajaid. Nii kurtis “Sportlane” Masnikowo asundusest Luuga kreisis lugejakirjas “Edasile” 1927. aastal: “Alguses oli ringil palju waenlasi ja wähe sõpru. Isegi ringi teadaanded kisti seintelt maha. Lühikese aja jooksul muutus seisukord. Nüüd on ringil kaunike hulk sõpru, isegi wanemaid seltsimehi.”

Tsiteerime siin eesti spordiajaloo huvides “Edasi” valitud spordinoitiise kronoloogilises järjekorras. Kõigepealt spordi territooriumi laiendamisest, “Edasi” 14.08.1920: “Puhkepäewal, 8. aug. tegid Peterburi spordiseltsi “Spartakuse” tegelased wäljasõidu Simiititsa asundusse ja esinesid

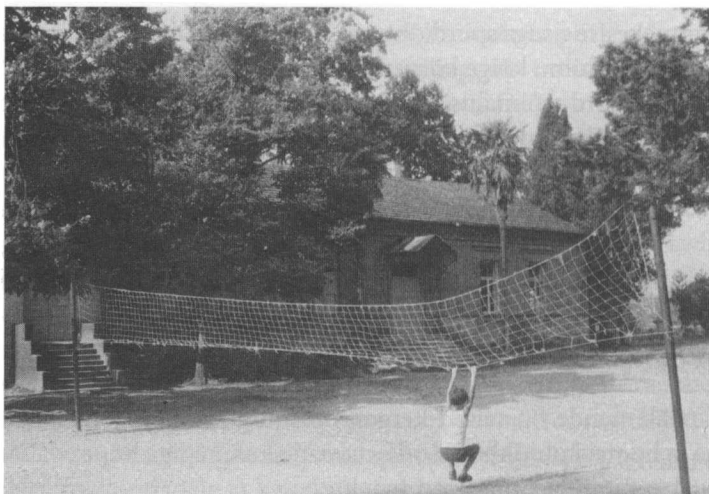
siin mitmekesise sisuga spordiõhtuga. Ruumid olid tungil rahvast täis ja inimeste uudishimu kõige kõrgema kraadini kruuwitud. Sest mitmetel oli esimene kord võimalus tutwuda waba kehaharjutuste ja spordiga. Oodati närwiliku huwitusega naiswõimlejate lawale ilmumist, sest too eeskawa number oli kõigiti erandiks. Kõik eeskawa numbrid täitusid imestama kerguse ja tähipäälsusega. Meistrina esindus turnija, kelle kaela-murdwa õhkhüppega, mida saatsid imestushüüed, spordikawa lõppes.”

Kaks aastat hiljem leidis “Edasi” toimetaja Rähni paraja olevat kirjutada lehe noortelisas 15.07.1922 sportimise vajadustest ja võimalustest, minnes hea reklaami tegemisel konkreetseks: “Olgugi, et me ei suuda trapeetsi, rekti, parresid saada, kus eriti turnimisega tegemist tehakse. Kuid pääle nende on teised kergespordi järgud, nagu jooks, hüpped hooga ja hoota, kolmikhüpe, odawiske, diskus, kepiga hüpe, wabad liigutused, piramiided, ujumine, jne. jne.

Hooga kõrgushüppe jaoks kaewatakse 7–8 meetrit maad ülesse ja tehakse rehaga muld kobedaks, et hüppamise juures jalgu ei põrutaks, seda tarwitatakse hoota kui ka kepiga kõrgushüppe juures, kus tarwitatakse kaht teiwast, kuhu ära märgitakse tsentimeetrid, lüüakse iga tsentimeetri järele naelad ehk puuritakse augud. Teiwad lüüakse maa sisse ja pannakse nõör, mille mõlemil pool otsades liiwakotid ripuwad, naelade pääle. Kolmas teiwas jääb hüppajale, millega tal üle nõöri hüpata tuleb. Teiwas, millega hüpatakse, peab sedawõrd wastupidaw olema, et ta katki ei murduks.

Pikamaa jooksu juures tuleb sügawalt hingata, keskmised pikad sammud, käed rusikas kronksus rinde kohal. Kui hingamine raskeks läheb ja wäsimus teraw, siis jätta jooks järele, sest üleliigne pingutus ei too kasu, waid wastuoksa kahju. Pääle jooksu tuleb walusaks jäänud liikmeid tugewasti masseerida ja kloppida, et werd käima ja sooned ning musklid normaal seisukorda wiia.”

Eks külarahvas kuuletunud kõrgemalt tulnud korraldustele jõudu ja võimalust mööda ja andnud aru ka. Siin noppeid Eesti-Haginski töömailt (Ström & Jõesaar). Külaelu aruandest 1924.a.: “Spordi ja poliitiline ring uinusid samuti juhatajate puudusel talveunne.” (lk.59). 1924.a. külaelu eelarvest: “Spordiringi kulud 40 rbl.” (lk.61). 1. mai tähistamisest 1930: “Pärast miitingut toimusid võiduajamine hobustega, võidujooks jne.”

Estonia küla võrkpalliplats. Foto Marika Mikkor 1987.

(lk. 76). Koosoleku protokollist okt. 1934: “Tingimata on vaja spordi- ja sõjateaduse ringe.” (lk.85). Pärast 1935. a. külvi teatas Edasi 28. märtsil: “Viimase kuue kuu jooksul on kooperatiivi toodud üle 130 jalgratta, mille vastu vilja tahetakse.” (lk. 90). 1977: “100. aasta juubelit pühitseti samuti nagu oli kombeks soveti ajal. Oli suur demonstratsioon memoriaalist staadionini juhtide piltidega ja pärgadepaigutamisega mälestussammas-tele... Staadionil oli ka noorte isetegevuskontsert... Lõpuks olid ratsa- võistlused. Öhtul oli rahvapidu.” (lk. 130).

Kaukaasia eesti külade arengut 1920-ndatel aastatel kirjeldab Lembit Võime oma teoses “Tee uude ellu” kommunistliku vaatenurga alt ning vasakpoolsete ajalehtede andmetele tuginedes. Lk. 147 annab aga ülevaate tärgavast spordielust: “Esimesed sammud spordielu edendamisel tehti juba taastamisperioodil. 1923. aasta teisel poolel asutati Ülem-Lindas spordiring. 1924. aasta suvel hakkas see tööle Estonias ja 1926. aastal Alam-Lindas. Algul tegeldi seal siiski ainult võimlemisega. 1925. aastal spordiringide tegevus laienes ning uute aladena hakati harrastama kergejõustikku ja jalgpallimängu.

1925. aasta augustis kohtusid Estonia ja Ülem-Linda asunduste spordiringid omavahel. Võisteldi jalgpallis ja kergejõustikus. 1926.

aasta augustis peeti mõlema asunduse sportlaste järjekordne võistlus. Kergejõustikus oli kavas meeste 60 m jooks, kaugus- ja kõrgushüpe ja naiste 4 × 60 m teatejooks. Viimasel alal tuli võitjaks Estonia naiskond. Hoogsalt kulgenud jalgpallivõistlus lõppes viigiliselt. Õhtul esinesid Estonia rahvamajas iseseisva kavaga Ülem-Linda mees- ja naisvõimlemisrühmad. Spordialased sidemed laienesid Estonial ka naaberkülade Vladimirovka ja Drandiga, kelledega peeti regulaarselt jalgpallivõistlusi.”

Sedasama jõukatsumist refereeris omakorda Postimees 26.08.1926 ja üpris tagasihoidlikult; noh, ega tulemused palju rohkemat ei pälvitudki: “Eestlaste spordist Nõuk. Wenes. Nagu “Edasist” näha, tegutseswad eestlased ka Nõukogude maal spordi alal. Nii on Estoonia asunduses Suhumi kreisis võistlusi peetud, kus kaugust on hüpatud 4,60 m ja kõrgust 1,25 m. Jooksudes ei ole aja mõõtja puudusel tagajärgi wõetud. Nagu hüpete tagajärgedest näha, ei ole sealne sportline areng weel kuigi kõrgel. Meie asunduste ja külakondade sportlased näitawad paremaid tagajärgi.”

See spordivõistlus 8.08.1926 Estonia ja Ülem-Linda vahel peab ikkagi olema olnud suure tähtsuse ja tähendusega Kaukaasias, et seda on refereeritud vähemalt kolmes väljaandes. Eespool nimetatud Postimehele ja Lembit Võime raamatu kommentaaridele lisame siin nimesid ja tagajärgi “Edasist” (24.08.1926).

“Jooks 60 meetri peale meesterahwastele: I - O. Leppikult (Estoonia as.), II - Kotter (Estoonia as.), III - Rosenkron (Ü. Linda as.). Kaugushüpe hooga: I - Kotter - 4 m. 60 sentim., II - Rosenkron 4 m. 40 sentim., O. Leppikult - 4 m. 20 sentim. Kõrgushüpe hooga: I - Auener (Estoonia as.) - 1 m. 25 sentim., II - Rosenkron 1 m. 20 sentim., III - J. Leppikult (Estoonia as.) - 1 m. 15 sentim. Selle tõttu, et sekundikella ei olnud, ei saadud 60 m. jooksus asunduse rekordi üles tähendada. 4 × 60 meetri teatejooksus wõitis Estoonia asunduse naisrühm järgmises koosseisus: S. Kala, J. Adamson, H. Jakobson ja Masik. – Pärast kõrguse- ja kaugushüppe wõistlust tutvustas sm K. pealtwaatajaid ja osawõtjaid Ameerika kergejõustiku wiisiga, mida ära õppides paremaid tagajärgi wõib saada. Jalgpalli järjekordne mäng Estoonia ja Ülem-Linda asunduse wahel lõppes 1:1 wastu. Mõlemate asunduste mäng on weel üpris puudulik, sest puudub waba kahejala-, pea- ja teadlik kokkumäng. Jääme lootma,

et nad selle lähemal ajal ära õpiwad. Öhtul esinesid Ülem-Linda nais- ja meeswõimlejad wabaharjutustega ja era- kui ka segapiramiididega, millega keskmiselt rahul wõib olla.” Alla kirjutanud “Karupoiss”.

Lembit Võime teoses lk. 149 märgitakse, et Salme külas korraldati Oktoobrirevolutsiooni 10. aastapäeva suurejooneline tähistamine, mille raames pühendati üks päev, 8. november 1927, täielikult spordile kergejõustiku- ja laskevõistlustega. “Edasi” sõnastuses kõlasid selles lauses nimetused “märgilaskmised, wõiduajamised ja wõidujooksmised”. Kahjuks ei too kumbki ära ühtki tulemust. See on ka iseloomulik Edasi spordikäsitlusele: Tehakse reklaami suurejoonelistele võistlustele, aga kas need pärast ka toimusid, sellest ei leia pahatihti mingit jälge... Ja kui trükkis leidubki mõni spordireferaat konkreetsete tulemustega nagu skoorid ja punktid, siis on raske tuvastada, kas on tegemist just eesti meeskonnaga.

M. Ruber, kes on kirjutanud raamatu oma kodukülalt Ülem-Lindast (Tartu 1995), mäletab üht jalgpallimatši Estonia ja Ülem-Linda vahel aastal 1940 või 1941 Ülem-Linda staadionil. Võõrustajatel oli raskusi meeskonna komplekteerimisega, kuna 1937. a. repressioonide käigus oli küla meestest peaaegu tühjaks tehtud. Linda külas 1924. a. sündinud Viktor Špongolts lõpetas 1945 Podolski sõjakooli ja saavutas edu laskurina. Asus 1949. a. elama Eestisse, kus püstitas individuaalseid ja meeskondlikke rekordeid ning kuulus Eesti koondisse 1949–1966.

Arnold Takkin räägib spordi tulekust 1930-ndatel aastatel Uus-Estonia külasse Põhja-Kaukaasias Elbruse mäe jalamil: “Noored hakkasid tegelema neile seni tundmatuga. Levis malemäng, millest varem aimugi polnud. Öhtuti käisid hoogsad male-kabe-doomino-piljardilahingud. Lehitseti ajalehti. Ilmus võrkpall, mida varem ei olnud keegi näinud. Primitiivse, enda tehtud palli tagaajamine asendus juba küllaltki korraliku jalgpallimänguga. Meeskond sai vajaliku vormiriituse ja varustuse. Treenerit küll ei olnud, aga mängiti raamatureeglite järgi. Käidi ka rajoonis ja isegi kraisis võistlemas.” (Sabbo 1990 lk. 17)

Hilda Sabbo on suuliselt lisanud siia üht ja teist. Uus-Estonial oli koguni kaks palliplatsi jalgpalli ja korvpalli jaoks, viimane oli eriti populaarne noorte naiste hulgas. Ühe spordiplatsi kõrval kasvas suur valge akaatsia, mida katsuti rasketehnikaga maha saagida, kuid ei pääsetud ligi, nii et ainult puukoor sai kahjustada. Ja see üksik valge puu

jäigi sinna majesteetlikult seisma nagu mõni gladiaator. Samas külas elas ka üks ratsasportlane, Melinde Kivitamm (Kiitamm), kelle kohta kahetseti, et ta ei läinud rajoonivõistlustele, sest "ta oleks kindlasti võitnud".

Salme küla tähistas oma 75. a. juubelit 1959 ja seks puhuks korraldati võistlus kombineeritud mootorrattasõidus. "Hommikupoolikul kajas kogu Musta mere äärne maantee ja Psõu jõe org mootorrataste mürinast. Noormehi sõitis siia jõekaldal asuvasse Salme külla kaugelt lõuna poolt Suhhumitagustest eesti asundustest Estonia, Ülem- ja Alam-Linda. Teised olid natukese aja eest teele asunud lumiste mägede tagant Punaselageda külast. Ka suurest naaberkülast Sulevist saabuti kohale...

Kõige enne tegid mehed vigursõidu läbi gabariitväravate, siis tuli sõita üle kitsa silla, edasi teha mootorrattaga sõit läbi "kaheksa" ja 24 meetrit "sik-sak"-sõitu, minna üle kiikuva silla, uuesti sooritada "sik-sak", kihutada kolm ringi ümber spordiväljaku ja igal korral teha hüpe väikeselt trampliinilt. Järgnesid veel lipusõit mootorratta "ühel küljel", kusjuures sõidu ajal tuli lüüa jalgpall väravasse ja uuesti ring sõita trampliinilt hüppega. Võitjaks tuli Salme küla ühismajandi remonditöökoja lukksepp Edgar Kevvai ajaga 4.08, 2. oli Arkadi Netsvelski 4.16, 3. Konstantin Valtman, 4. Adolf Maasikas... Kavas oli korraldada võistlusi ka teistel spordialadel, kuid kuna hakkas vihma sadama, tuli neist loobuda." ("Salme külas pühitseti juubelit", Spordileht 30.11.1959.)

Salme külaga on lähedalt seotud Sulevi küla, kus mu informandiks on Ermiine Ludvik. Tema kodukülas on aga sportlik tegevus olnud märksa tagasihoidlikum. Kui ta läks kooli 1937. aastal, ei olnud seal küll mingit muud sporti kui ühe sõjaväelase poolt korraldatud võimlemisharjutusi nagu roomamine. Sport tuli alles nõukogude ajal, mil eestlased tegid endale kooli- ja klubimaja kõrvale võrkpalliplatsi – see on kõik.

Sulevi külas 1937. a. sündinud Ugo Reiljan õppis Eestis Tihemetsa tehnikumis a. 1956-1960, kust pärineb ka tema huvi poksi vastu, mida harrastas kokku kaheksa aastat. Sel ajal võistles ta Paides Eesti NSV maanoorte I raskejõustiku spartakiaadil ja võitis seal raskekaalus pronksmedali, mille võttis autasustamisel vastu Johannes Kotkase käest. Viimased aastad oli ta ringis sõjaväes Sevastopolis aega teenides. Tuli ka Kiievi sõjaväeringkonna meistrivõistlustel kolmandaks.

Ülem-Linda küla jalgpalliväljakut ümbritseva aia värava asemel on redel. Foto Marika Mikkor 1987.

Kaukaasias rajati 1884. aastal ka Ülem-Linda küla. Marika Mikkor on oma kümme korda külastanud sealseid eestlasi ja 1998. a. avaldanud rohketes ülesvõtetega teose “Eestlased Musta mere rannikul”. Lk. 66 leidub ülesvõtte normaalmõõtmete ja välimusega jalgpallivärvast toekata sees. Pildialune tekst ütleb: “Küla jalgpalliväljakut ümbritseva aia värav on ringihulkuvate sigade ja kitsede tõttu kindlalt suletud, nii et spordiplatsile pääseb mööda redelit ronides, mis on abhaasia rahvatraditsioonis tavaline nähtus. Foto M. Mikkor 1987.”

Sealsamas mängis vutti Ülem-Linda küla megreli rahvusest Zurab Kvaratshelija, kes on abielus eestlase Malle Heimaniga. 1993. aastast elavad lastega Viljandimaal, kus Zurab on pidanud jalgpallitreeneri ametit täiskoormusega juba 16 aastat, kunagise Suhhumi meeskonna tippjalgpallur. Ta jutustab heas eesti keeles, et Ülem-Linda jalgpalliväljaku ehitamist alustati 1970-ndail aastail grusiinide poolt, see on 90 × 120 m ja seal on mängitud Abhaasia meistrivõistluste matše. 1980-ndatel aastatel võitis kohalik Merani klubi Abhaasia meistrivõistlused, kusjuures grusiinide-armeenlaste meeskonda kuulus ka kaks eestlast, ühe nimeks Otto Luik, kes elas sakslaste Neudorf-nimelises külas. Sõja puhkemine

grusiinide ja abhaaside vahel jättis aga kohalikud külad tühjaks ja jalgpalliplatsil kasvab nüüdseks mets.

Ilmar Soobik meenutab oma käsikirjalises teoses Uus-Eesti küla spordi kohta aastatel 1934–38 järgmist: “Meie jaoks olid tundmatud sõnad staadion, treener, kohtunik ja korvpall, kuigi mängisime tuld, kaltsudest tehtud palli, kljokki, maadeldi ja jooksti, hüpati ja mängiti peitust.” Meelelahutuste kohta Teise maailmasõja ajal nendib Soobik: “Külas ei leidunud head muusikut, koori- ja tantsujuhti, ei olnud ka spordijuhti ja treenerit... Vaatamata väsitavale tööle, mille eest palka ei makstud, hullasid noored nagu kõikjal. Mängiti palli, jooksti, hüpati, maadeldi ja võisteldi. Võeti osa rajoonikeskuses korraldatavatest võistlustest. Kord pöördusime kolhoosi esimehe Altuhhovi poole palvega osta poistele sangpomm ja tõstekang. Esimees vihastas, sõimas ropult ja käskis minna hanguga heinakuhje tõstma.”

Põhja-Kaukaasia Uus-Eesti küla ja naaberkülade Banatovi, Perevalka ja Burna külade sporditegevuse kohta 1933–53 on mulle informantide kaudu andmeid kogunud Hilda Sabbo. Mõnevõrra lühendatult ilmuvad meenutused esmakordselt trükis, autorite lahkkel loal (kirjaviisi muutmata):

Ernestine Kiitam (Turro), 2012: “Enne sõda kolmekümnendatel aastatel Uus-Eesti küla rahva puhke koht oli mõisa pargis mäe peal, kus oli suur neljanurgeline muru plats varem mõisniku Stojalovi poolt rajatud. Eestlased korrastasid pargi, siin toimus pühapäeviti küla üritused, ka tihti õhtuti. Palli plats oli avar, siia käisid ka Banatovi küla rahvas vaatamas ja mängimas.

1936. aastal valmis küla klubi hoone. Varem oli siin võrkpalli väike väljak. Laupäeva õhtuti ja pühapäeval kui puhkpilli orkestri muusikat kuuldes, rahvas teadis, et tuleb minna klubisse midagi huvitavat toimub. Siin mängiti võrkpalli, noorte võistkonnad naised ja mehed.

Mõisamäel oli huvitavam, avar park ja ilus muru. Alati olid kohal jalgpalli mängimas Aleksander Miilits, Aleksander Holm, Arnold Takkin ja Viktor, Põllu Peeter, Kiitam Albert. Tema oli kõige pikem ja oskas ilusti kukkuda. Mina käisin venna Frunzega vaatamas. Varem mängisid veel Kiitam Martin, Piho Kaarel ja vanemad mehed”, räägib Ernestine

Kiitam. Tema koduküla jalgpallihuvist kirjutas ka “Edasi” oma viimasel ilmumisaastal 1937: juulikuus võitsid Uus-Estonia noormehed Otraadna rajooni meeskonna 4:1 (vaheaeg 1:0).

Ernestine jätkab: “Mäletan 1950–1953 oli juba järeikasv noori, kes õhtuti ikka kogunesid klubi juurde kokku saama ja võrkpalli mängima. Mõisa aias käidi harvem, kuid jalgpalli mängiti ikka, ka õpilased käisid mängimas. Treenerit meil kunagi ei olnud, iseõppijad, kuidas keegi oskas. Tuli teade, et tuleb rajooni minna võistlustele, siis oli tegemist palju. Minu vend Frunze tegeles hobustega. Ta läks võistlustele Otradnasse oma ilusa täkuga, madala kahe ratta käruga, nimetati vene keeles *tragun*. Nägime, kuidas Frunze oli hädas oma ilusa täkuga. Ta vaatas ringi, võttis vist hoogu või käsku, pärast ei saanud pidama, läks kui välk. Said I koha.

Piramiidid olid ka omapärased, sest teistel võistkondadel ei olnud sellist numbrit. Leo Terav see andis käsku 1, 2 ja 3. See number tuli neil ilusti välja. Uus-Eesti küla võistkond sai I koha.”

Melinda Kiitam (Jürgenson), 2012: “Kodus lapsena me vabalt jooksim, koolist tulles teadsime kellel mis kohustus on kodus. Kooli vaheaeg töötasime kolhoosi põllul või hobustega mingil tööl. Olime harjunud hobustega, seetõttu mulle meeldis ratsutada. Mäletan, et mängisid noored poisid ja tüdrukud korvpalli klubi juures. Hiljem ka mina.

Omalt algatusel käisime mõisamäel, kus oli jalgpalli väljak, mängisime ka seda või vaatasime pealt poiste mängu. Kunagi meil treenereid või õpetajaid ei olnud. Vanemad poisid rääkisid vahest kuidas on õige, kuidas vale mäng – vaidlesid. Aga siis tuli käsk rajoonist, et peame tulema Otradnasse rajooni võistlema. Aga rajoonis oli mitu eriala meile tundmata nagu kuuli tõuge, ketta vise, jalgratta sõit ja jooks olid selged kõigile.

Kõik läks korda. Saime I koha. Tuli sõita Krasnodari krai spordi võistlustele. See oli tõsisem. Otsustati, et jalgratta sõidu teeb Otradnast kes tuli korduvalt esikohale – naine. Ettevalmistus käis tõsiselt. Banatovi eesti külast Ilmar Jakobson oli nõus tulema esinema oma võistkonnaga. Sõitsime Krasnodari. Staadionil toimus võistlus. Kõik võistluse normid täideti, v.a. rattasõit. Otradnast laenatud rattasõitja vedas alt, ta jõudis finišisse viimasena. Teised numbrid olid I kohad. Kokkuvõttes Uus-Eesti küla võistkond tuli II kohale. See oli aasta 1953. Minu vend

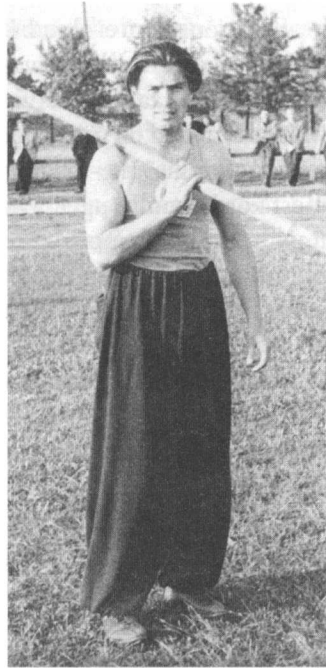
Arnold oli pettunud II koha suhtes, miks võeti võõras sõitja, oma noormees oleks parem olnud.”

Salme Lello (Jõgismaa): “Perevalka küla moodustati 1936. aastal. Mina tulin sinna kui oli külas palju rahvast 1951 kuni 1964. a. Samal ajal oli moes jalgpalli mängud ja võistlused toimusid kooli staadionil, kus olid korralikud istepingid publikule.”

Albert Holm, 1994: “Meie kolhoosi Uus-Tee jalgpalli võistkond esindas kraai kes- kuses Otradna rajooni. Suurtel turgudel ja laadal meie küla noored organiseerisid võistlusi igasugusi ka naljapoolseid üks neist: üle vankri hüppamine ja tihti peale võitsid meie küla mehed nagu Juhanes Koppel ja Villem Holm.”

Nii palju siis Põhja-Kaukaasia eesti külade sportlikust tegevusest. Oleme võlgu jäänud loo kõige säravamast eesti sporditähdest Kaukaasias. Estonka külas Gulripši rajoonis Suhhumi lähedal oli Martin Kutman löönud oma esi- mesed jalgpallilahingud ning saanud sportliku äratuse.

2003–2004 tegi Kutmaniga mitu pikka intervjuud Ille Palm, kelle ülestähendusest laenama kirjelduse Kutmani spordihuvi tekkimisest. Ta käis kaks aastat kohalikus eesti keelega koolis, siis läks teise külasse, Vladimirovkasse, kus kool oli venekeelne. Lapsed mängisid väga palju. Osa mängu oli Eestist kaasa toodud, osa ei olnud eestlastele tuntud. Tsi- ratshohhi oli kahe pulgaga mäng, kurnimäng oli väga levinud, jalgpall oli väga populaarne, võrkpalli aga ei tuntud. Siis oli mingisugune ratsa- hobustega hobusepall, maadlus vabamaadluse põhimõttel, sõjamängud, laptuu, pesapall. Pallid õmblesid nad muide ise. Martin mängis palju jalgpalli, võisteldi naaberkülaga.

*Martin Kutman Tartus
1953 Tallinn-Tartu
linnavõistlusel, kus püstitas
rekordi teivashüppes.*

Kergejõustikku ei olnud. Kuid kooli tuli minna üle Väike-Kodorka jõe – nad hüppasid bambusteivastega üle jõe (bambus kasvas samas). Sõja ajal 1943–44 saadeti Eesti külasse sõjas haavata saanud mehi kosuma. Mitmed mehed oli väga spordilembesed ja ehtasid sinna kergejõustiku paigad – kuulitõuke- ja kaugushüppepaiga. Siis nägid küla elanikud esimest korda kuulitõuget ja hakkasid kive tõukama. Hiljem tuli sinna ka Raivo Armi ja demonstreeris kolmikhüpet. Koolis võimlemistunde ei olnud. Et oli sõja aeg, siis oli nn. sõjaline ettevalmistus – marssimine, granaadi viskamine, roomamine, täägivõitluse imiteerimine jne.

Peale 7. klassi lõpetamist saadeti Martin Thbilisi sõjaväestatud kehakultuuri tehnikumi, kus ta valmistati ette sõjaväe spordiinstruktoriks. Seal olid spordialadeks maadlus ja natuke kergejõustikku. Lõpetamisel Kutman ei kuulunud veel mobilisatsiooni alla, vaid suunati tehnikumist Thbilisi spordikooli kergejõustiku treeneriks. 1947. a. ta kutsuti kehakultuuri instituuti, kuhu ta läks oma küla poisil Karl Tiidoga, temagi pärastine Tartu Ülikooli KKT õppejõud.

Oma kokkupuudet teivashüppega on Kutman seletanud Kehakultuuri intervjuus nr. 12, 1958: “Minu teivashüppaja karjäär algas küllaltki omapäraselt. Abhaasia esivõistlustel ei olnud minu kodurajoonil välja panna teibameest. Tahtsin võistkonda hädast välja aidata ja võtsin ise esimest korda elus teiba kätte. Tänu sportlikus võimlemises omandatud koordinatsioonile, polnud algus sugugi halb. 2.70-ga tulin Abhaasia meistriks. Et Gruusia põdes tol ajal teivashüppajate kriisi, siis pääsesin juba 1948. aastal vabariigi võistkonda ning esimeseks võistlusreisiks kujunes mulle üllatuslikult sõit matškohtumisele Eestisse.”

Jätkame referaati Kehakultuur nr. 11 1948 põhjal Tallinnas 29.–30. maini toimunud Eesti NSV – Gruusia NSV kergejõustiku maavõistlusega. Gruusiat esindas teiste hulgas teivashüppaja Gutman (!) tulemusega 3.20, mis andis talle neljanda ehk viimase koha, nagu selgub protokollist lk. 286. Referaadis usutletakse nimekaimaid gruusia sportlasi, kuid ei taibata teha intervjuud eestlasest atleedi Martin Kutmaniga, kes viibis sedapuhku esimest korda elus esiisade maal. Seevastu märkas treener Fred Kudu aga puhas eesti keelt rääkivat kähärpead ja hakkas teda kohe venema Eestisse asuma.

Kutman tuli 1949–52 Gruusia meistriks ja rekordiomanikuks teivashüppes, aga tšempioniks ka kümnevõistluses, kolmikhüppes ja tõkke-

jooksus. Ümberasununa tuli ta 1953–58 aastatel kolm korda ka Eesti meistriks teivashüppes ja parandas 1953. a. kahel korral Eesti rekordit, kuulus 1952–61 veerandsajal korral Eesti koondisse. Võitis 75-aastase veteranina oma vanuseklassi teivashüppe MM-tiitli ja 81-aastaselt Euroopa meistritiitli. Tunneme teda ka treeneri ja pedagoogina, kes töötas Tartu Ülikooli kehakultuuriteaduskonna õppejõuna tervelt 120 semestrit, viimati emeriitdotsendina. Seejuures imetlesid kasvandikud, kuidas 80-aastane mees teeb oma soovitatud harjutused ise kaasa.

Parajaks viktoriini küsimuseks on, mis eesti sportlane on peale Martin Kutmani tulnud nii Eesti kui ka Gruusia meistriks. Õige vastus on Kutmani juhendatud sprinter Aivo Noormets, kes 1984. a. võitis Thbilisis meistritiitli 200 m jooksus. Tegelikult pidi ta esinema kahe riigi ülikoolide matšil, aga selle ärajäämisel pakuti võimalust osaleda hoopis spordilaagris ja Gruusia lahtistel meistrivõistlustel, ning sealt tiitel tuligi.

Kaukaasia eesti külade nimega andis mitmeti opereerida. Kui mitmekülgne spordimees Eduard Tamm põgenes vangilaagrist Taišeti kandis Baikali järvest põhja pool ja püüti kinni ühes väikeses raudteejaamas Krasnojarski ja Novosibirski vahel, vastas ta ülekuulajate küsimusele, et ta on pärit Linda kolhoosist Kaukaasias. Ta oli seal külas käinud 1947 ja teadis ka kolhoosi esimehe nime. Nii lootis ta aega võita, sest ega tema väite tõepärasust teab kui kiiresti välja ei uurita.

Eestlaste hulgas on leidunud huvi otsida üles mõni vana eesti asundus ja külalisena osaleda selle tegevuses. Leningradis õppinud ja keeleteadlasena töötanud EKP propagandasekretär Eduard Päll oli teismelisena harrastanud jalgpalli (alates 1919). Ta märgib: “Hiljem pedagoogilisse instituuti siirdudes hakkasin tegelema peagu kõigi spordialadega. Kuulitõukes on mul isegi üks esimese koha diplom, mille sain sõjaväeosa kergejõustikuvõistlusil, ja kõrgushüppes oli minu nimel eesti asunduse Kikerino rekord tagajärjega 1.55.” (KK 1946: 1/2, lk. 11.) Kikerino asub Peterhofi kreisis. Esimese maailmasõja aegu elas seal mitusada eestlast. Esimesed olid tulnud 40 aastat varem. (A.Nigol 1918 lk. 22.)

Kokkuvõtteks spordist eesti asundustes pakume üht paradoksi. Nimelt: samal ajal kui meie siin arutame, kas kuskil eesti külas leidub palliväljak ja kas selle ehtasid paljaste kätega eestlased või keegi teine 1920- või 1930-ndatel aastatel, siis Sotši läheduses on loodus keeratud pahupidi ja

kõik asulad muutumas tundmatuseni, sest sinna oodatakse kogu maailma suusaspordi koorekihti võistlema. 2007. a. juulikuus andis nimelt Rahvusvaheline Olümpiakomitee 2014. a. taliolümpia korraldamise õiguse Musta mere äärsele kuurordile Sotšile. Ennenägematu suusaspordi mekka on kerkimas Krasnaja Poljanasse ja lähimaks naabriks jääb Esto-sadoki küla ehk Eesti Aiakenene. Arutelus, kas selle üle tunda rõõmu või pahameelt, on kohalikud eestlased kahevahel.

Hea on see, et kogu seda kanti on asunud arendama, ja hakkajamad eestlased on käised üles keeranud. Kogu Kaukaasia eestlaste ühenduse juht Ugo Reiljan räägib, et Sotši linnavõimud andsid loa rekonstrueerida Tammsaare majamuuseum ning rajada sinna juurde eesti nurgake. Eesti riik on selleks oma eelarvest eraldanud 400 000 krooni. "Olümpia tulek meie plaane ei sega", lisab Reiljan. (Eesti Päevaleht 18.07.2007)

Negatiivset leiab seevastu igapäevase elu segaduses. Ehk nagu väljendab ennast Roza Orav: "Kolm korda kaevati siin üks tänav üles, esimest korda pandi elektrit, teine kord vett, kolmandat korda jumal teab mida." Ja kuna palju puid on ehituse tõttu maha võetud ja loodust hävitatud, pole kord vett, siis jälle elektrit, ja tänavad on muda täis. (Postimees 3.03.2012)